

Учешће Византинаца у формирању европске културе¹

Још од времена када је Карло Велики започео своје снове о освајању аутократорске титуле одузимајући је тиме од Византије, те на крају и би крунисан у Риму (800. године), хришћанска Европа се поделила на два света. Овом политичком расцепу је након шездесет година уследио и привремени, а после двеста година дефинитиван црквени раскол. Од тада па надаље политички и црквени расцеп је био потпун, иако су се по питању овог другог водили учестали дијалози о поновном сједињењу. Постојао је, наравно, и простор економије у коме су размене биле корисне и неопходне за обе стране, као и област просвете где су узајамни утицаји били неизбежни. Али, и поред тога утицаји су били неравномерни: Византија даје али не узима, Западна Европа узима а не даје.

Упркос свему примећујемо да су осећања Европљана све друго него благонаклона према Јелинима. Већ од времена Фотија дат је сигнал за писање књига под насловом *Contra Graecos*, *Против Јелина*, што траје све до XV века. Да се не би погрешно разумело да се ова мржња односи само на верске противречности, навешћемо пример монаха Erchempertus-а који о Јелинима као нацији говори вулгарним речима: "Јелини су као животиње по осећањима, Хришћани именовани, али у навикама гори од Агаријана". Исти ће језик касније у време ренесансе употребити Петрарка повезујући верске разлике са племенским предрасудама. "Турци су", каже овај просвећени писац, "непријатељи" Ови пак

¹ Предавање одржано на међународном симпозиону у Гаети. Италија, 1993. године.

овде. Јелини, су шизматици и гори од непријатеља, те је тако повољније да Турци освоје Јерусалим него да га узму Јелини". Овакве речи сведоче о стварној намери крсташа. Много векова касније требало је да формулише своје прогресивније ставове један други западни просветитељ. Волтер, по којем је "византијска историја гнусоба људског духа, као што је византијски император био гнусоба Васељене".

Хтео бих да нагласим да осећања ове врсте у средњем веку нису настала међу западњацима из ничега, него су она постојала још од римских времена. Она су била узрокована осећањем ниже вредности којом су Римљани били преокупирани због достигнућа јелинске културе. Та осећања се изражавају у Јувеналијевим безнадежним стиховима:

Non possum ferre, Quirites, Не могу поднети, грађани,
graecam urbem јелински град (Рим)

Потребно је уложити много труда да би се пронашли трагови сличних осећања Јелина према западњацима, и опет оно што би се пронашло биле би речи одбојности према вођству Римокатоличке цркве за њене покушаје потчињавања Источне Цркве. Наравно да су Јелини имали много разлога да презиру западњаке након Првог крсташког похода, а нарочито после Четвртога.

Од времена поделе између Истока и Запада, па све до освита нове епохе, историја Европе се дели на два раздобља. У првом раздобљу феудалистичка Европа излази из хаоса и духовне савивости, да би врло брзо доспела до неочекиваног политичког процвата и то под често спорим вођством Римокатоличке цркве, која се тада налазила на врхунцу своје моћи. Драгоцене сведочанства овога процвата каснијим поколењима све до наших дана јесу катедрални храм, универзитет и схоластичка философија, достигнућа која су се у целости развила под покровитељством аристотеловске философије. Усмерење Европе се формирало у окружењу двоструких сукоба: једног унутрашњег, између папизма и германске империје, и једног спољашњег, између Западне Европе и исламског света, првобитно, а у крајњој фази између Западне Европе и Јелинске империје.

Унутрашњи сукоб, изразито насилнички и дуготрајан, који је назван "борба у одори",² требало је да докаже која ће од две власти, императорска или црквена, остварити контролу на по-

² Реч је о сукобу папе и германских императора (IX – XII век) по питању доделе симбола епископскога достојанства новопосвећеним епископима (прим. прев.)

литичком пољу Западне Европе. Испрва је изгледало да простор осваја императорска, да би потом иницијативу преузела папска, али су на крају обе власти изгубиле велики део својих слава и утицаја у корист локалних владара и грађанског staleжа.

Спољашњи сукоб се одвијао у низу учесталих упада западњака у земље Истока под видом крсташких похода. Као што је познато, првобитно стремљење крсташа било је ослобађање Светих Места од Муслимана. У почетку су и донели некакву краткотрајну живост угњетаваним хришћанима Средњег Истока, али су истовремено опустошили територије јелинске Империје, економски је исцрпили и коначно разбили. Док је пре крсташких похода поред многих жестоких удара грубим налетима са свих страна била непробојни штит хришћанске Европе, Византија је на крају доведена до рушевина ударцима исте те Европе, поставши лаки плен отоманских Турака, који су је дефинитивно поробили средином XV века, да би касније неометано стигли до самог Беча.

За Западну Европу су крсташки походи били изузетно плодотворни, у тој мери да је, за разлику од свог почетка, када је тек кренула да испливава из вековног мрака, на крају достигла процват без преседана, економски, социјални и духовни. Западноевропски ратници су по први пут видели толико изобиље добара која су срели на јелинском Истоку. Распрострањеним грабљењима и освајањима, као и монополском трговином, земље Западне Европе овладале су великим богатством које је чинило основу за развој урбаног живота.

Западна Европа је до XI века оскудевала у градовима, осим Јужне Италије и Сицилије, које су били под византијском управом, а без градова култура се не развија. Главни елеменат корених промена, које су забележене одмах након Првог крсташког похода, крајем XI века, био је стварање градских центара у свим европским земљама. Од Византије су Европљани научили технику зидања замкова са пирговима кружног облика. Ова утврђења била су сигурна боравишта за владаре и њихову војску. Касније су испод утврђења отворене тржнице које су биле опасане бредима. Међутим, урбани центри су се формирали око епископских и манастирских замкова. Градови су се, наравно, развили постепено, и да би могли направити неко поређење, треба да имамо у виду скорашње прорачуне који показују да је у XII веку, у време када је Константинопољ имао 800.000 житеља,

а Солун отприлике 100.000, Париз је имао 20 до 50.000 становника. Ипак, временом су достигли границу са које су као силе у стању да играју значајну улогу паралелно са политичком влашћу – било императорском, царском или господарском – као и да се супротставе феудархији.

Универзитетско образовање се по први пут са бојажљивошћу појавило у Западној Европи тек након Првог крсташког похода, а нарочито после Четвртог. Универзитети су се појавили прво у Северној Италији где су се развили и први градски центри на Западу. Занимљиво је да се и појава универзитета поклапа са окончањем Првог крсташког похода. Било је то онда када је на иницијативу професора права Ирнерија формиран болоњски правни факултет. Педесетпет година пре тог догађаја, новелом Константина IX Мономаха (1045), обновљен је рад константинопољског универзитета. Новелом је одређен рад правног факултета са којим је упоредо радио и философски факултет. Универзитети Болоње, а касније осталих градова Северне Италије, следили су образац константинопољског универзитета, као и он били су државни и грађански, и обухватали су по два факултета, философски у ширем смислу и правни. Постоје конкретни подаци који без икакве сумње показују овај утицај, нарочито по питању рада правног факултета у Болоњи који је на Западу наметнуо грчкоримско право, истискујући постепено германско.

Претходно смо видели неке елементе византијског утицаја на развој институција Западне Европе. Ти утицаји су били смерница у целом развоју догађаја тог времена. Преводе се јелински текстови, не само стари већ и византијски, на латински језик, међутим, никада, обратно све до почетка XIV века; мајстори одлазе на Запад да обављају грађевинске радове, ученици долазе са Запада да студирају на византијским школама. За ово последње је довољно да се наведе саопштење Ане Комнин по ком се у једној вишој школи коју је основао њен отац аутократор Алексије I "могу видети Латини где стичу образовање и Словени да уче јелински".

Константинопољском универзитету није био прикључен теолошки факултет, јер су богословске студије потпадале под компетенцију Патријаршије, а изводиле су се у патријаршијској школи. Остали европски универзитети, осим Северне Италије, били су манастирски (са првим париским), те су, према томе, обухватили и богословску школу. Захваљујући овој вези јавља се институција универзитетског азила који постоји на западним

универзитетима од Средњег века па све до Француске револуције. Обзиром да су, другим речима, универзитети припадали Цркви, с удаљеним вођом – папом, политичка власт није могла да интервенише на њима, чак и када је долазило до ексцеса. У Константинопољу и Северној Италији, где су универзитети били државни, није постојао азил, што је и разумљиво.

Раздвајање богословља од философије у Константинопољу разјашњава релативну немоћ професора универзитета да се с успехом суоче са богословским проблемима, као и немоћ професора патријаршијске школе да правилно користе философски метод. Напротив, у Западној Европи, где су две школе коегзистирале на универзитету, била је приметна тесна веза између теологије и философије.

Значајан философски покрет појављује се у Византији од средине XI века на иницијативу прво Михаила Псела, а у наставку Јована Италоса, потом су следили западни писци који су ускоро требали да преузму предводништво под крај XII века.

Култивирање теологије научним методом започело је на Западу средином XII века. Њен нагли процват у комбинацији са философијом обично се приписује коришћењу Аристотелових философских дела која су великим делом била преведена са арапског на латински. Иако је истина да је до XII века само мали део Аристотелових дела био преведен на латински са јелинског, и да су многа друга у том веку преведена са арапског, мислим да схоластичко богословље није продукт једног философског система формулисаног из четврте руке, зато што је јелински текст био преведен на сиријски у VI веку, са сиријског на арапски у IX веку, а онда, у XI веку преводи се са арапског на латински, и наравно, фалсификован са неоплатонистичким и исламским схватањима.

Уосталом, схоластичко богословље се појавило, макар и са извесном колебљивошћу, много пре завршетка овог превода на латински. Развој школства на Западу оживео је богословску мисао, док је додир са источним богословљем кроз крсташке походе и расправе везане за сједињење утицао на његов више систематски развитак. Није случајно што се у XII веку појавило мноштво превода на латински језик главног догматског дела Јована Дамаскина. Византинци су свестрано користили Аристотела од VI века, а Дамаскин је подупро своју расправу Аристотеловом терминологијом и методом рашчлањивања. Због тога је Дамаскин од савременика и прозван оцем схоластичке теологије. Он

је изузетно ценио старог филозофа (Аристотела), иако је одбио да га призна за тринаестог апостола, како су то неки предлагали, а што ће касније нашироко прихватити схоластички филозофи. Дамаскин је на Западу постао познат одмах након Првог крсташког похода, када је од стране многих делимично преведено *Изложење Православне вере*, а комплетно од Бургундија писана 1150. године. Овај превод дао је сигнал западним теолозима за састављање сличних дела, почевши Петром Ломбардским који је под његовим утицајем саставио *Књигу знања* истим методама и класификацијом. Он наводи на стотине цитата од Дамаскина. Тома Аквински следи исту класификацију иако му метод варира ка више филозофском.

Уласком у XIII век, па и пре него је окончан превод Аристотела са арапског, започет је превод његових дела са јелинског оригинала које је у другој половини века извршио Ђулисмо Мербеке (Moerbeke), латински епископ Коринта.

У првој фази развоја схоластичке теологије Аристотел је коришћен само као средство за излагање теолошког учења. Касније је, међутим, коришћен и за доказивање истинитости теолошких формулација. Сада је, дакле, теологија постала аподиктичка и дијалектичка наука, постала је у ствари философијом. На тај начин је заокружено формирање схоластичке философије које представља највеће духовно остварење Европе у средњем веку.

Да би сад скренули у једно друго културно подручје, на уметност, можемо да кажемо да је у овом периоду све до XIV века, осим готичке архитектуре и вајарства, уметност Западне Европе, а углавном Италије, у зависности од византијске. Највеће здање ове уметности је храм Светог Марка у Венецији. Грађевина с краја XI века са пет кубета стремила је да се такмичи са сличним архитектонским споменицима Константинопоља, и успела је. Мозаици са њене унутрашњости (који су израђени до и током XIII века) су византијског надахнућа, а на фасади њеног горњег дела (спрата) постављена су четири бронзана коња, јелинска здања, украси са константинопољског хиподрома одстарњени за време франачке окупације 1207. године.

Током тог раздобља у целој Европи се задржава византијски живопис, чак и Ђотов који је почетком XIV века представио прве примере једне нове уметничке тежње која је композицијама давала значајну дозу наиве. Доскора су историчари уметности веровали да се Ђото био ослободио византијског стила, од

maniera greasa како су га називали. Међутим, данас је утврђено да је Ђото на задивљујући начин имитирао стил јелинских живописаца из палеолошке епохе која се појавила крајем XIII века у Константинопољу, Солуну, Арти и Србији.

Период XIV и XV века – који спаја Средњи век са новијим светом те може да се окарактерише као пост-средњовековни период – обично се назива веком ренесансе. У ужем смислу, ренесанса је правац XV века који је довео до обнове изучавања плодова старог класичног доба, његовог поимања света, новог вида природне науке и уопштеног занимања за проблеме унутар света. У неку руку овај правац иде упоредо са ослобођењем људи од апсолутне зависности од Римокатоличке цркве. На тај начин, ренесанса се поистовећује са хуманизмом. У ширем смислу ренесанса започиње схоластиком, која се вратила јелинској философији. На пример, Данте, у строгом смислу, припада Средњем веку зато што је он човек који је у стиховима изразио схоластичку теологију, док, у ширем смислу, он припада ренесанси из тог разлога што се креће у свету архаичности и истовремено живи савременим животом.

Ренесанса је настала као продукт додира западног европског света са византијским јелинским светом, који је започео крсташким походима а ојачао учвршћењем "франкократије" у јелинским земљама.

У Византији је у XIV веку резултат у изучавању класичне јелинске књижевности резултирао једним видом наслађивања садржине самом собом, а не само њеном коришћењу за олакшање теолошких формулација. Писци ове епохе у Константинопољу и Солуну учинили су много на преношењу текстова класичних писаца за млађе генерације, а нарочито тежих од ових као што су текстови драме.

Преношење овог правца на Запад остварено је у првој фази преко Јелина из Јужне Италије. Јужна Италија, византијска област све до 1701. године, потпала је касније политички Западу преко Нормана, а од тада је постепено и црквено потчињена Риму. Њена просвета, међутим, остаће још дуго времена јелинска. Овим преношењем повезују се двојица главних претеча ренесансе који су и највећи писци у Италији у Средњем веку након Дантеа: Петрарка и Бокачо.

Петрарка, који се сматра оцем хуманизма, иако је живео под руководством папске курије, учио је јелински језик поред ученог Варлаама Калавријског из Јужне Италије који је, пре него

што се настанио на Западу као римокатолички клирик, боравио петнаест година у Константинопољу и Солуну као јелино–православни учитељ. Варлаам је умро око 1348. године, пре него што је Петрарка савршено научио јелински, међутим, он му је већ био у удахнуо љубав према јелинској литератури. На тај начин је Петрарка постао искатељ и сакупљач јелинских и латинских рукописа. Као поклоник далеке прошлости писао је писма Сенеки и Хомеру.

Бокачо, флорентинац као и Петрарка чији је био ученик, направио је један велики корак ка унапређењу класичних студија. Његовим старањем основана је на Флорентинском универзитету катедра за јелинску философију, прва у целој Западној Европи. Као предавач он је примљен и Леонтије Пилат, један други Јелин из Јужне Италије, који је много пута боравио у Јелади. Пилат је мајсторски превео Платонове *Дијалоге* и дао је први филолошки превод Хомера. Он је, како га Бокачо описује, био највећи ауторитет у јелинској филологији, и од њега је исцрпео све митове које наводи италијански књижевник у свом делу *Генеалогичја богова*.

Од краја XIV века, пошто су се Турци раширили дубоко по Балканском полуострву, кренула је велика река учених Јелина према Западу. Између осталих налазио се чувени професор Мануил Хрисолорас који је предавао у Фиренци, која је тада постала главни центар јелинских студија у целом западном свету. Касније, на Флорентинском сабору (1438–1439), који је стремио поновном сједињењу двеју Цркава, учени чланови византијског представништва одушевили су западњаке богатим знањем тематика класичне јелинске књижевности. Нарочито је Георгиос Плитон својим предавањима у Фиренци изазвао праву страст за јелинском просветом. Плитон је био до искључивости поштовалац Платона и негатор Аристотела. Ова диференцијација у уважавању двојице Јелина, гиганата философске мисли, представљала је знак препознавања последње фазе европске ренесансе која се ослањала на изучавању Платонових *Дијалога*.

По једној чувеној антиномији један од двојице великих философа, онај који је био позитивиста и природњак, Аристотел, требало је да постане путеводитељем у теологији Средњег века на западу, док је други идеалиста и богословски мислилац, Платон, требало да постане симолом ренесансе. Овај феномен је настао из разлога што су схоластици од Аристотела издвојили суву логику и на основу ње стварали своје системе, док су се

представници ренесансе опредељивали за Платона, зато што је овај својим *дијалозима* на задивљујући начин описао сво шаренило друштвеног и духовног живота атинске више класе.

Флорентински кнез Козма Медик основао је Платонову Академију у Фиренци која је уздигла Платона до степена божанског учитеља. Академија није била школа са конкретним програмом учења, студија и стицања диплома, већ је било једно друштво учених који су се скупљали на расправе око философских и богословских проблема на основу предавања која су се одржавала. Временом је у круговима Академије поштовање према Платону превазишло уобичајене норме. На религиозна начин су посветили 7. новембар као празник успомене на њега, и палили свеће пред његовом бистом. На тај начин духовни изазов двају периода касног Средњег века обележен је двојицом врхунских мислилаца јелинске антике, први Аристотелом, а други Платоном.

Током XV века уметност није више под утицајем Византије, већ се директно окренула ка класичној антици коју у потпуности опонаша, наравно са успехом. Рафаело својом уметношћу изражава сву усмереност ренесансе у оквирима класичне културе. На својој великој табли **Атинска школа** сабрао је најчувеније античке Јелинске мудраце да би показао да су сви фактори ренесансе ученици те школе. Хтео бих овде да укажем на чињеницу да је у византијским областима под турском влашћу у ово време започело уметничко представљање древних софиста у нартицима цркава, нарочито манастирским. Нико, наиме, не зна која је област била пионир овога.

Европска култура је од тада кренула својим путем, док је јелински свет под варварском тиранијом Отомана остао чврсто при своме узимајући повремено учешћа у благодетима Европљана. Међутим, европски свет, и поред свих промена које су од тада забележене, наставља да се надахњује и да буде руковођен од три традиционалне силе: од јелинске књижевности, римског права и хришћанске вере, које су било у потпуности било у већем делу пренете преко јелинске Византије.

Превео са јелинског рукописа
Н. Милошевић